

Лекція № 5

Дисципліна: Основи екології

Тема: ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА. СИСТЕМА ЕКОЛОГІЧНОГО КОНТРОЛЮ

План лекції:

1. Екологічне право. Закони і законодавчі акти України в галузі охорони довкілля. Служби охорони навколишнього природного середовища
2. Система екологічного контролю: екологічна експертиза, екологічний аудит, екологічний паспорт, екологічний менеджмент, маркетинг, екологічний моніторинг.
3. Система екологічних стандартів.

Література:

основна:

1. Білявський Г.О., Фурдуй Р.С., Костіков І.Ю. Основи екології. – К.: Либідь, 2004
2. Федоренко О.І., Бондар О.І., Кудін А.В. Основи екології. – К.: Знання, 2006
3. Джигирей В.С. Екологія та охорона навколишнього середовища. – К: Знання, 2000
4. Кучерявий В.П. Екологія. – Львів:Світ, 2001

додаткова:

1. Заверуцька Н.М., Серебряков В.В., Скиба Ю.А. Основи екології. – К.: Каравелла, 2006
2. Запольський А.К., Салюк А.Т. Основи екології. – К.: Вища школа, 2001
3. Корж О.П., Домбровський К.О. Екологічний підказувач. – Запоріжжя, 2006
4. Білявський Г.О., Падун О.І., Фурдуй Р.С. Основи загальної екології. – К.: Либідь, 1995

Екологічне право. Закони і законодавчі акти України в галузі охорони довкілля.

Правову основу охорони природи становлять закони внутрішньодержавної й міжнародної ваги. В них наводяться обов'язкові для всіх громадян, вимоги, націлені на забезпечення нормальних умов функціонування екосистем біосфери та раціональне використання людиною природних ресурсів.

Виконання цих законів забезпечується різними методами: від виховних і просвітніх до штрафів, адміністративних і кримінальних покарань порушників.

Екологічне право — це галузь юриспруденції, яка законодавчо забезпечує права людини на здорове середовище проживання та раціональне природокористування.

Основний законодавчий акт у галузі охорони природи в нашій державі сьогодні — **Закон України “Про охорону навколишнього природного середовища”** від 25 червня 1991 року. Закон складається з 14 розділів, у яких викладено загальні положення, екологічні права та обов'язки громадян, функції рад народних депутатів, а також повноваження органів управління у сфері охорони природи, висвітлено питання спостереження, прогнозування, обліку та інформації в галузі охорони довкілля, питання екологічної експертизи, контролю й нагляду, регулювання використання природних ресурсів, економічних механізмів забезпечення охорони природи. Наведено також положення про заходи, пов'язані з екологічною безпекою, надзвичайними екологічними ситуаціями, про відповідальність за порушення природоохоронного законодавства та про міжнародні зносини України у сфері охорони довкілля.

У Законі встановлені принципи охорони навколишнього природного середовища:

- пріоритетність вимог екологічної безпеки, обов'язковість додержання екологічних стандартів, нормативів та лімітів використання природних ресурсів при здійсненні господарської, управлінської та іншої діяльності;
- гарантування екологічно безпечного середовища для життя і здоров'я людей;
- екологізація матеріального виробництва;
- збереження просторової та видової різноманітності і цілісності природних об'єктів і комплексів;
- науково обґрунтоване нормування впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище;
- стягнення плати за забруднення навколишнього природного середовища та погіршення якості природних ресурсів, компенсація шкоди, заподіяної порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища;
- вирішення проблем охорони навколишнього природного середовища на основі широкого міждержавного співробітництва.

Закон закріплює екологічні права і обов'язки громадян України.

Права:

- безпечне для життя та здоров'я навколишнє природне середовище;
- участь в обговоренні проектів законодавчих актів, матеріалів щодо розміщення, будівництва і реконструкції об'єктів, які можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища, та внесення пропозицій до державних та господарських органів, установ та організацій з цих питань;

- участь в розробці та здійсненні заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального і комплексного використання природних ресурсів;
- об'єднання в громадські природоохоронні формування;
- одержання повної та достовірної інформації про стан навколишнього природного середовища та його вплив на здоров'я населення;
- участь в проведенні громадської екологічної експертизи;
- одержання екологічної освіти;
- подання до суду позовів до державних органів, підприємств, установ, організацій і громадян про відшкодування шкоди, заподіяної їх здоров'ю та майну внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище.

Обов'язки:

- берегти природу, охороняти, раціонально використовувати її багатства;
- здійснювати діяльність з додержанням вимог екологічної безпеки, інших екологічних нормативів та лімітів використання природних ресурсів;
- не порушувати екологічні права і законні інтереси інших суб'єктів;
- вносити плату за спеціальне використання природних ресурсів та штрафи за екологічні правопорушення;
- компенсувати шкоду, заподіяну забрудненням та іншим негативним впливом на навколишнє природне середовище.

Існують інші державні документи природоохоронного напрямку.

Закон України “Про охорону атмосферного повітря” спрямований на збереження сприятливого стану атмосферного повітря, його відновлення і поліпшення для забезпечення екологічної безпеки людини, а також відвернення впливу на навколишнє природне середовище.

Він встановлює екологічні закони і нормативи в галузі охорони атмосферного повітря, екологічної безпеки атмосферного повітря (гранично допустимих концентрацій (ГДК), гранично допустимих викидів (ГДВ) для кожного стаціонарного та пересувного джерела викиду).

Закон “Про природно-заповідний фонд України. Визначає правові основи організації, охорони і використання природно-заповідного фонду, відтворення його природних комплексів і об'єктів. До природно-заповідного фонду належать природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища, ботанічні сади, дендрологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва.

Земельний кодекс України регулює охорону і раціональне використання земель. У цьому кодексі встановлено три форми власності на землю: державна, колективна і приватна. Земельні ділянки можуть надаватись в постійне або тимчасове користування, в тому числі на умовах оренди.

Земельний кодекс встановив переважне надання земель для потреб сільського господарства з метою забезпечення раціонального використання родючих земель.

Охорона цінних і продуктивних земель (ріллі, ділянок, зайнятих багаторічними насадженнями, земель природоохоронного, рекреаційного призначення, курортів тощо) досягається встановленням особливого порядку їхнього вилучення для державних і громадських потреб. Вилучення особливо цінних продуктивних земель, земель науково-дослідних сільськогосподарських установ, заповідників, національних, дендрологічних, меморіальних парків, поховань та археологічних пам'яток не допускається.

З метою охорони земель Земельний кодекс встановлює обов'язки власників земельних ділянок та землекористувачів:

- використовувати землю ефективно і відповідно до цільового призначення;
- підвищувати її родючість, застосовувати природоохоронні технології виробництва, не допускати погіршення екологічної обстановки внаслідок своєї господарської діяльності;
- здійснювати захист земель від водної та вітрової ерозії, забруднення та інших процесів руйнування, для збереження і підвищення родючості землі.

При розміщенні, проектуванні, будівництві та введенні в дію нових та реконструйованих об'єктів і споруд повинно передбачатися додержання екологічних та санітарних вимог щодо охорони земель.

Лісовий кодекс України регулює відносини з охорони і відтворення лісів, посилення їх корисних властивостей та підвищення продуктивності, раціонального використання лісів з метою задоволення потреб суспільства у лісових ресурсах.

У ньому визначені основні завдання, вимоги і зміст організації лісового господарства, критерії поділу лісів на дві групи за їхнім екологічним і господарським значенням; встановлені порядок та види загального і спеціального використання лісових ресурсів, права і обов'язки лісокористувачів; порядок охорони і захисту лісів; плата за використання ресурсів, економічне стимулювання охорони, захисту, раціонального використання та відтворення лісів.

Кодекс України про надра регулює гірничі відносини з метою забезпечення раціонального, комплексного використання надр для задоволення потреб суспільства у мінеральній сировині, охорони надр, гарантування безпеки людей, майна, навколишнього природного середовища при користуванні надрами.

Він також визначає поняття про надра, порядок і види користування надрами, права і обов'язки користувачів надр, встановлює плату за користування надрами, основні вимоги в галузі охорони надр, зокрема:

- забезпечення комплексного і повного геологічного вивчення надр;
- додержання встановленого законодавством порядку надання надр у користування;
- раціональне вилучення і використання корисних копалин і наявних в них компонентів;
- охорони родовищ корисних копалин від затоплення, обводнення, пожеж та інших факторів, що впливають на якість корисних копалин і промислову цінність родовищ або ускладнюють їхню розробку тощо.

Водний кодекс України забезпечує правову охорону вод від забруднення, засмічення і виснаження та регулює порядок їхнього використання.

Він встановлює пріоритет питного і побутового водокористування. З метою охорони вод, які використовуються для питних і побутових, курортних, лікувальних і оздоровчих потреб, встановлюються округи і зони санітарної охорони із суворим режимом використання, а також водоохоронні зони лісів.

У Водному кодексі закріплені обов'язки водокористувачів щодо раціонального використання водних об'єктів, економного використання води, відновлення і поліпшення її якості. Власники засобів водного транспорту, лісосплавні організації повинні не допускати забруднення і засмічення вод внаслідок втрати масел, хімічних речовин і нафтопродуктів, деревини. Сільськогосподарські підприємства повинні попереджувати забруднення вод мінеральними добривами і отрутохімікатами.

Закон України "Про екологічну експертизу" регулює суспільні відносини в галузі екологічної експертизи для підтримання екологічної безпеки, охорони

навколишнього природного середовища, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, захист екологічних прав і інтересів громадян і держави, визначає суб'єкти екологічної експертизи та її форми, статус експерта, відповідальність за порушення в цій галузі.

Закон України “Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку”, встановлює права і обов'язки громадян у сфері використання ядерної енергії, регулює діяльність, пов'язану з використанням ядерних установок та джерел іонізуючого випромінювання, встановлює правові основи міжнародних зобов'язань України щодо використання ядерної енергії, передбачає державне регулювання безпеки, її використання для людини і навколишнього природного середовища.

Служби охорони навколишнього природного середовища.

Міністерство охорони навколишнього природного середовища України (Мінекобезпеки України) є центральним органом державної виконавчої влади, підвідомчим Кабінету Міністрів України.

Міністерство реалізує державну політику в галузі охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, захисту населення і навколишнього природного середовища, від негативного впливу господарської діяльності шляхом регулювання екологічної, ядерної та радіаційної безпеки на об'єктах усіх форм власності Крім того, Мінекобезпеки України здійснює нормативно-правове регулювання щодо використання природних ресурсів, організовує і проводить державну екологічну експертизу, обґрунтовує доцільність розроблення державних і регіональних екологічних програм.

До складу Мінекобезпеки України входить ряд *структурних підрозділів*.

- *Адміністрація ядерного регулювання* реалізує державну політику щодо захисту населення та навколишнього природного середовища від впливу іонізуючих випромінювань техногенного і природного походження.
- *Управління міжнародних відносин* здійснює організаційно-процедурне забезпечення міжнародного співробітництва Мінекобезпеки України із зарубіжними національними та міжнародними організаціями.
- *Управління науки* проводить єдину науково-технічну політику, спрямовану на збереження та відтворення безпечного для існування живої та неживої природи навколишнього середовища.
- *Юридичне управління* здійснює організацію законотворчої роботи з нормативно-правового регулювання використання природних ресурсів, забезпечення екологічної, ядерної та радіаційної безпеки.
- *Відділ зі спеціальної роботи* забезпечує реалізацію державної екологічної політики в оборонній сфері, забезпечення в ній екологічної, ядерної та радіаційної безпеки, раціонального використання і відтворення природних ресурсів.

- *Управління економіки.* Головними напрямками діяльності управління є: підвищення дієвості плати за забруднення навколишнього природного середовища; удосконалення плати за використання природних ресурсів, розширення бази платежів, визначення основних напрямків ефективного використання коштів на природоохоронні заходи та ін.
- *Управління державної екологічної експертизи* організовує виконання державної екологічної експертизи.
- *Управління відходів та вторинних ресурсів* здійснює державне регулювання у сфері утворення, використання, знешкодження та видалення відходів, а також транскордонних перевезень небезпечних та інших відходів.
- *Управління техногенно-екологічної безпеки* здійснює розробку та впровадження заходів щодо підвищення екологічної безпеки потенційно небезпечних виробництв; організацію та координацію робіт щодо запобігання надзвичайним ситуаціям.
- *Управління моніторингу* працює в напрямку розробки та керівництва системою державного моніторингу навколишнього природного середовища.
- *Управління атмосферного повітря* забезпечує організацію розробки проектів законів України, постанов і розпоряджень уряду, положень, методик, інструкцій, пов'язаних з впровадженням механізму управління та регулювання повітря-охоронної діяльності.
- *Управління водних ресурсів та надр* здійснює організацію розробки проектів законів України, постанов і розпоряджень Уряду, положень, методик, інструкцій та іншої нормативної документації, пов'язаної з впровадженням та удосконаленням механізму регулювання водоохоронної діяльності та раціонального використання надр.
- *Управління біологічних та земельних ресурсів* проводить державну екологічну, науково-технічну та економічну політику, спрямовану на збереження, раціональне використання і відтворення природних ресурсів; здійснює нормативно-правове регулювання щодо використання природних ресурсів, встановлення критеріїв і норм забезпечення екологічної безпеки.

Система екологічного контролю: екологічна експертиза, екологічний аудит, екологічний паспорт, екологічний менеджмент, маркетинг, екологічний моніторинг

Виконання екологічних регіональних (міжнародних) і національних законів перевіряється за допомогою **системи екологічного контролю**. В систему екологічного контролю входять екологічна експертиза, екологічний аудит, екологічний паспорт, екологічний менеджмент, маркетинг, екологічний моніторинг.

Екологічна експертиза — це оцінка впливів на довкілля й здоров'я людей усіх видів господарської діяльності та відповідності цієї діяльності чинним нормам і законам з

охорони навколишнього природного середовища, вимогам екологічної безпеки суспільства.

Процес експертизи передбачає оцінку й аналіз технологій, техніки, проектів підприємств, проектів перетворення природи, стану здоров'я людей, якості повітряного середовища, води, продуктів харчування, виявлення аномалій фізичних полів тощо.

Державна екологічна експертиза здійснюється *експертними комісіями Міністерства екології і природних ресурсів України* та його підрозділами на місцях, міжгалузевими комісіями, а громадська експертиза — громадськими комісіями із залученням спеціалістів.

Найсуворішій державній екологічній експертизі підлягають:

- нафтопереробні підприємства; великі нафтосховища;
- ТЕС потужністю понад 300 МВт, АЕС, греблі на великих водосховищах;
- установки з виробництва й переробки азбесту; склади боєприпасів;
- автомагістралі, залізниці, великі аеропорти; торгові морські порти тощо.

Екологічний аудит — це екологічне обстеження підприємства, перевірка здатності виробничих систем до самоочищення й випуску екологічно чистої продукції.

Екологічний аудит організовується з ініціативи керівника чи власника об'єкта, має характер *самоконтролю*.

Екологічний аудит є обов'язковим у разі приватизації чи страхування підприємства, розробки природоохоронних заходів, надання підприємству фінансової допомоги з екологічних фондів.

Екологічний паспорт — це комплексний документ, що містить у собі характеристику взаємовідносин будь-якого об'єкта з навколишнім природним середовищем.

Екологічний паспорт складається з двох частин:

перша містить характеристику виробництва

друга — природоохоронні заходи, спрямовані на зменшення чи усунення негативного впливу на довкілля.

У *першій* частині паспорта зазначають:

- назву об'єкта і його продукцію;
- місце розташування (наявність поблизу інших об'єктів, житлових будинків, автомагістралей, лікувальних і навчальних закладів тощо);
- обсяги використання земель (територія об'єкта й відвали відходів), води, енергії, сировини;
- технологічні схеми виробництва основної продукції (дані про небезпечні речовини й процеси, наявність альтернативних технологій);
- обсяги газоподібних викидів та стічних вод, їхню температуру, хімічний склад, очищення, складування відходів та умови зберігання;
- санітарну зону об'єкта.

У другій частині вказують природоохоронні заходи, їхню вартість, терміни здійснення, ефективність (впровадження екологічніших технологій, утилізація відходів тощо).

Екологічний менеджмент — це система управління будь-яким об'єктом, діяльністю, виробництвом, яка гармонізує роботу й розвиток підприємства, галузі в навколишньому середовищі й екологічному правовому полі.

Екологічний менеджмент передбачає організаційну структуру, планування, розподіл відповідальності, практичну діяльність, процедури, процеси й ресурси, необхідні для розробки, впровадження й досягнення основних цілей екологічної політики.

Завдяки впровадженню систем екологічного менеджменту екологічна діяльність починає відповідати інтересам керівництва підприємства, підвищуються економічність виробництва, екологічний імідж підприємства та його конкурентоспроможність на світовому ринку.

Екологічний маркетинг — це управлінська діяльність у складі загальної системи менеджменту підприємства, спрямована на визначення, прогнозування та задоволення споживацьких потреб таким чином, щоб не порушувати екологічної рівноваги в довкіллі й не завдавати шкоди здоров'ю людей.

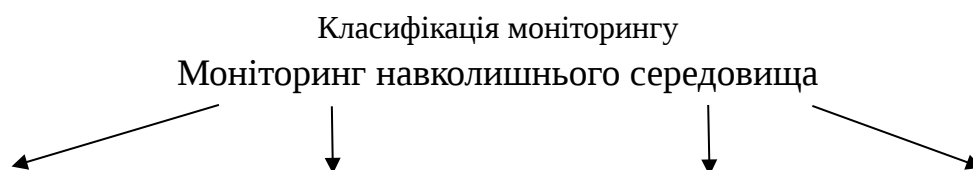
У завдання екологічного маркетингу входить вивчення попиту на екологічно безпечну продукцію, технології створення нових очисних об'єктів, освоєння природних ресурсів, установлення цін на товари та послуги екологічного призначення. Вивчається також конкурентоспроможність екологічно безпечної продукції тощо.

Екологічний моніторинг – це система спостережень, оцінки і прогнозу стану навколишнього природного середовища під антропогенним впливом.

Цілі моніторингу:

- кількісна і якісна оцінка стану повітря, вод, ґрунту, флори, фауни;
- контроль стоків і викидів підприємств;
- складання прогнозу про стан навколишнього середовища;
- забезпечення населення та зацікавлених організацій інформацією про стан довкілля.

Моніторинг здійснюють обласні управління з охорони навколишнього середовища та гідрометеослужби.

Моніторинг геологічного середовища	Географічний моніторинг	Біологічний моніторинг	Соціальний моніторинг
↓	↓	↓	↓
<ul style="list-style-type: none"> - моніторинг гірських порід - сейсмічності - вулканізму - підземних вод 	<ul style="list-style-type: none"> - ландшафтний - гідрологічний - океанологічний - атмосферний - екосистемний 	<ul style="list-style-type: none"> - екосистемний - біогеоценозів - біосферний <p>основний метод – біоіндикація (використання рослин та тварин-індикаторів, наприклад, якщо зникають лишайники, значить в атмосфері загрозований вміст H₂S)</p>	<ul style="list-style-type: none"> - медико-біологічний

Система екологічних стандартів

Система екологічних стандартів — найважливіша складова частина природоохоронного законодавства.

Екологічні стандарти — єдині й обов'язкові для всіх об'єктів системи норм і вимог щодо ставлення до навколишнього природного середовища.

Є стандарти міжнародні, державні, галузеві й стандарти підприємств.

До найважливіших **нормативів** якості довкілля належать гранично допустимі концентрації (ГДК) шкідливих речовин у природних середовищах. На підставі ГДК розробляються нормативи гранично допустимих викидів (ГДВ) і скидів (ГДС) шкідливих речовин у повітря й воду

Для безлічі забруднювачів ГДК іще не встановлено, бо кількість нових шкідливих речовин зростає надзвичайно швидко. Вартість розробки ГДК у середньому становить 50 тис. доларів. Щороку розробляються ГДК приблизно для 50 сполук, тоді як протягом цього часу в довкілля потрапляє близько 2500 сполук.

Гранично допустимі концентрації деяких шкідливих речовин в атмосфері

Речовина	ГДК	
	максимальна разова, мг/м ³	середньодобова, мг/м ³
Нітробензол	0,008	0,008
Оксиди сульфуру	0,5	0,5
Чадний газ	3,0	1,0
Оксиди нітрогену	-	0,04
Сажа	0,15	0,05
Пари сульфатної кислоти	0,3	0,1
Пари ртуті	-	0,0003

Гранично допустимий викид (ГДВ) в атмосферу – це норма викиду шкідливої речовини на певній території з певною кількістю підприємств, що в сумі з їх викидами не перевищує ГДК. Кожне підприємство, що забруднює атмосферу має

встановлені норми викидів, перевищення яких не допускається. Такі нормативи існують і для моделей транспортних засобів та устаткування.

Введення норм ГДК і ГДВ, обов'язкове дотримання яких передбачає Закон України "Про охорону атмосферного повітря", визначає конкретну відповідальність посадових осіб і їх зацікавленість у безперервній роботі очисного устаткування, впровадження нових маловідходних і безвідходних технологій.

Нормативи гранично допустимих концентрацій забруднюючих речовин у навколишньому природному середовищі та рівні шкідливих фізичних та біологічних впливів на нього є єдиними для всієї території України.

Екологічні нормативи встановлені щодо окремих природних ресурсів. Так, відповідно до ст. 165 Земельного кодексу України встановлюються такі нормативи: оптимального співвідношення земельних угідь; якісного стану ґрунтів; гранично допустимого забруднення фунтів; показники деградації земель та ґрунтів.

Законом України "Про охорону атмосферного повітря" встановлюються такі нормативи: екологічної безпеки атмосферного повітря; гранично допустимих викидів забруднюючих речовин стаціонарних джерел; гранично допустимого впливу фізичних та біологічних факторів стаціонарних джерел; вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах та впливу фізичних факторів пересувних джерел; технологічні нормативи допустимого викиду забруднюючих речовин.

Водним кодексом України передбачені такі нормативи: нормативи екологічної безпеки водокористування; екологічний норматив якості води водних об'єктів; нормативи гранично допустимого скидання забруднюючих речовин.

Екологічні нормативи розробляються і вводяться в дію центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, та іншими уповноваженими на те державними органами відповідно до законодавства України.